

GREEK RESEARCH IN AUSTRALIA

PROCEEDINGS OF THE BIENNIAL INTERNATIONAL
CONFERENCE OF GREEK STUDIES

FLINDERS UNIVERSITY – 2009

Editors

Marietta Rossetto • Michael Tsianikas • George Couvalis • Maria Palaktsoglou

Contents

List of Authors	xiii
Preface.....	xvii
Acknowledgements	xix

Ancient Greek Philosophy across Time

Aristotle on Mind and the Science of Nature <i>James G. Lennox</i>	1
Aristotle on Homoeomerous Substances <i>Alan Chalmers</i>	19
Reformulating an Argument of Aristotle's against Contradictions <i>Aaron Guthrie</i>	27
Aristotle on Non-Contradiction <i>George Couvalis</i>	36
Anaximander's Zoogony <i>Andrew Gregory</i>	44
Beauty as harmony of the soul: the aesthetic of the Stoics <i>Jennifer A. McMahon</i>	54
Parmenides as Conceptual Analyst <i>Peter G. Woolcock</i>	64
Parmenides, Hegel and Special Relativity <i>Scott Mann</i>	71
On Some Themes in Parmenides <i>Chris Mortensen</i>	79

CONTENTS

Mythology in the Scholia on Apollonius Rhodius <i>Irena Radová</i>	85
Medicine in ancient Cyprus <i>Demetrios Michaelides</i>	93
Public Records vs Public Memory (A study of the Peisistratid Tyranny through the public archives and comparing them to the memories of the Athenian public) <i>Emmanuel Agoratsios</i>	107
The Recent History of Greece and Cyprus	
Key issues as they pertain to recent Greek and Cypriot discourse and debate.	
Greece	
History, Identity and Culture of the Borderland Community of Tsamantas in Epirus, North-western Greece <i>Dimitrios Konstadakopoulos</i>	114
A Turning Point in the Long History of Hestia Publishers & Booksellers: The Dictatorship Years and the Aftermath <i>Anna Karakatsouli</i>	124
The Riots of December 2008: their Causes in Historical and International Contexts <i>David Close</i>	134
Cyprus	
The European Union, the European Convention of Human Rights and the Search for a Solution to the Cyprus Problem <i>Van Coufoudakis</i>	145
The Cyprus question, the EU and the stakes involved <i>Andreas Theophanous</i>	151
Update on the missing persons of Cyprus from the 1974 Turkish invasion <i>Andrea Stylianou</i>	166
The Australian contribution to the United Nations Force in Cyprus <i>Nikos Christodoulides</i>	178

Greeks and Cypriots in Australia and Beyond

Personal and cultural histories dealing with concepts underpinning change over time and elaborated on in relation to personal memoirs and socio-cultural discourse.

Personal Memoirs

Direct Observation: Growing up and the first glimpses of East and West during Christmas

Patricia Riak 191

Socio-cultural Discourse

Priests, Presbyteres and Paradoxes

Catherine Tsacalos 201

The Greek-Cypriot Migration to South Australia: An Oral History Study

Maria Shialis..... 213

Reflections on Primary Resource Material Research in Lahania, a Greek village on the Island of Rhodes and Migration to Thebarton, Adelaide, South Australia – Part Two

Claude Hedrick..... 226

Finding the Boundaries of Tolerance: Exploring attitudes to health illness and disability

Athena Gavriel 236

Inter- multi-trans and cross-disciplinary research: what lies ahead of the research in Modern Greek studies on Romanian soil (and at large)?

Lia Brad Chisacof..... 248

Modern Greek Literature, Language, Education and the Arts

Discourses related to literature, language, education and the arts as they influence intercultural dynamics; myths and tradition; visual and performing arts; linguistics and learning.

Intercultural Dynamics

Across cultural boundaries: Greek and Aboriginal Australians in contact

George Kanarakis 260

Intercultural Romances in Contemporary Greek Literary Texts: Intersections of Ethnicity and Gender

Marita Paparoussi..... 272

CONTENTS

The Evolution of Greek Identity through the Study of Selected Short Stories of Greek Australian Writers: 1901–2001 <i>Andrea Garivaldis</i>	280
<i>Myth and Tradition</i>	
The Inverted World of the Amazons: Aspects of a Persistent Myth in Early Modern Greek Literature <i>Tassos A. Kaplanis</i>	291
Weaving in Polyphony: Destiny, Culture and the Human Condition <i>Fenia Tsobanopoulou</i>	310
<i>Visual and Performing Arts</i>	
Shakin' the World Over: The Greek-Australian Milk Bar <i>Leonard Janiszewski and Effy Alexakis</i>	320
Greek Australian Women Playwrights of First and Second Generation: Complexities of Culture and Identity <i>Eleni Tsefala</i>	333
Athens as Urban Landscape in the Painting of the First Decades of the 20th Century <i>Efthimia Mavromichali</i>	342
Self-Portraits by Nineteenth-Century Greek Painters <i>Dora F. Markatou</i>	354
The Dying and Deathless Musician in Modern Greek culture: Nikos Xylouris and Manos Loizos <i>Despina Michael</i>	369
<i>Linguistics and Learning</i>	
The e-Library of Greek Byzantine Manuscripts. Application in the Sources Chrétiennes collection <i>Nikolaos E. Myridis</i>	386
Greek Idioms Processing in the Machine Translation System CAT2 <i>Dimitra Anastasiou</i>	406
Vocabulary as part of language teaching in the Greek educational system: Historical review and contemporary reality <i>Maria Paradia</i>	419

Second-Generation Greek-Australian and Italian-Australian Students at Victoria University <i>George Messinis</i>	432
The Views of Greek Primary School Teachers about Children's Literature <i>G. Papantonakis, E. Athanasiadis, G. Frazis</i>	446
A Longitudinal Qualitative Study of the Teaching of Greek as a Second Language in Western Australia under the "Seconded Teachers from Greece Scheme" <i>Angela Evangelinou-Yiannakis</i>	457
Investigating implications for future perspectives: A comparative case study of the status of Modern Greek in South Australian schools <i>Michael Psaromatis</i>	473
Ελληνικά Κείμενα	
Κύπρος 1882: Κέντρο υποδοχής προσφύγων μετά την επανάσταση του Άραμπι στην Αίγυπτο <i>Μαρία Παναγιώτου</i>	481
Όψεις και ιδιαιτερότητες του Εθνικού Διχασμού στην Κύπρο, 1914–1920 <i>Παρασκευή Κατσιάρη</i>	493
Προφορική Ιστορία "Μνήμες πολέμου, κατοχής, τρομοκρατίας, εμφυλίου" <i>Γεώργιος Μητρόπουλος</i>	509
Ο αυτοβιογραφικός λόγος της Μαργαρίτας Καραπάνου και η ψυχοδυναμική των σχέσεων μητέρας-κόρης <i>Παναγιώτα Νάζου</i>	525
Η Ποίηση του Γ. Ρίτσου και τα Ρέοντα Σύνορα της Θηλυκότητας <i>Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος και Ελένη Καρασαββίδου</i>	539
Συγκινήσεις του Μοντερνισμού και η περίπτωση του Καβάφη <i>Αντώνης Δρακόπουλος</i>	552
Η συμβολή πεζού – ποιητικού λόγου στο έργο του Γιάννη Ρίτσου. Πρώτες επισημάνσεις <i>Κατερίνα Καρατάσου</i>	562
Ο Ραγισμένος Καθρέφτης του Μοντερνισμού και η Πρώιμη Νεωτερικότητα του Δημοσθένη Βουτυρά <i>Εύη Βογιατζάκη</i>	574

CONTENTS

Το τραγικό στοιχείο στα πεζογραφήματα της Βάσως Καλαμάρα <i>Μαρία Ηροδότου</i>	588
Οι “πόλεμοι” του γραμματισμού <i>Κατερίνα Γιωτοπούλου</i>	602
Νέες πολιτισμικές γεωγραφίες στην Αθήνα του εικοστού πρώτου αιώνα: το κέντρο της παλιάς πόλης ως όριο και σκηνή θεάτρου “Πολιτισμός: Life-style ή Modus Vivendi στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας;” <i>Βίκυ Καραΐσκου</i>	618
Ο Μιχαήλ Μαρμαρινός και η διαπολιτισμική διάσταση του εθνικού ύμνου <i>Κυριακή Φραντζή</i>	633
Η Ελληνοαυστραλιανή Οικογένεια στη Σύγχρονη Εποχή: Τάσεις και Διλήμματα <i>Χρυσάνθη Κυριακοπούλου-Μπαλτατζή</i>	646
Η ελληνική πολιτική απέναντι στους απόδημους Έλληνες κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα <i>Elpida Vogli</i>	661
Το Παροικιακό Ελληνικό Σχολείο της Μελβούρνης, 1923–1957 <i>Χρήστος Ν. Φίφης</i>	672
Η Ελληνομάθεια στο Ρίβερλαντ <i>Μιχάλης Τσιανίκας</i>	684
Η μεταναστευτική πολιτική της Αυστραλίας προς την Ελλάδα και η ελληνική μεταπολεμική μετανάστευση (1945–1953) <i>Μαρία Παλακτσόγλου</i>	710

Η Ποίηση του Γ. Ρίτσου και τα Ρέοντα Σύνορα της Θηλυκότητας

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος και Ελένη Καρασαββίδου

Ritsos, and the crossing borders of femininity: This inter-disciplinary paper seeks to examine the perception of Modern Greek history and the feminine in Ritsos poetry. In many cultures women have been long suspected to be the source of human miseries, especially in conservative and repressive times. Since the ancient myths women were idealised but mostly mistrusted as seductive and vengeful, manipulative and even malevolent. In modern times, as ideals of purity and dedication to family have been exalted and feminine beauty lauded, women have been viewed as embodying sinister forces of evil. Ritsos lived in an era of tremendous conflicts and changes. Yet he was the carrier of an ancient tradition due to his Greek origin. In grappling with our understanding of what it is to be “evil” for an ideological poet like Ritsos in eras of international and ethnic totalitarianism, and how women are used to confront or identify with it, the paper aims to shine a spotlight on this dark area of the social and human condition and explore the possible sources of worship, or fear and resentment, of women.

Λογοτεχνία και (γυναικεία) Ετερότητα

Η Τέχνη, και συνακόλουθα η Λογοτεχνία ως επιμέρους πεδίο της, δεν είναι ένας καθρέφτης, για να παραφράσουμε την περίφημη φράση του Μπ. Μπρεχτ. Συνδέεται αναπόσπαστα όχι μόνο με τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του (ή της) δημιουργού, αλλά και με τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες παράγεται. Μεταφέρει και μεταφράζει κοινωνικές σχέσεις στη μορφή συμβόλων, η αποκωδικοποίηση των οποίων προϋποθέτει από την μεριά του δημιουργού και του λήπτη ένα πολιτιστικό κεφάλαιο (Bourdieu & Passeron, 1997:xiii, xi, 5, 10, 31, 39, 47, 49, 50) άμεσα εξαρτημένο από τις ευρύτερες κοινωνικές, κι άρα διαφυλικές συντεταγμένες. Και είναι μέσα στη λειτουργία αυτού του πολιτιστικού κεφαλαίου και της αποκωδικοποίησης που η πατριαρχική ιδεολογία αναπαράγεται (Parker & Pollock, 1981:119) ή, σπανιότερα, ανατρέπεται. Στον κόσμο της πατριαρχίας, οι γυναίκες συνιστούν (όχι στο πιο σύνθετο διαπροσωπικό, μα στο πιο σχηματικό συλλογικό)

έναν κατεξοχήν καταπιεζόμενο “άλλο”. Στο παρόν άρθρο εξετάζουμε το “πώς” οι γυναικείες φιγούρες — ο “άλλος” — απασχολούν και καθρεπτίζονται στην πένα ενός ποιητή που είχε ταχτεί εφ’ όρου ζωής να υπερασπίζεται τους διωκόμενους “άλλους” της εποχής του, του Γιάννη Ρίτσου. Η εξέταση όμως των γυναικείων μορφών στην εργασία μας (και χρησιμοποιούμε τη λέξη γυναικείο αναγκαστικά σχηματικά), από σταχυολογημένα αναγκαστικά αποσπάσματα και όχι από το σύνολο του (τεράστιου) έργου του, θα περιστραφεί γύρω από την έννοια του “πολίτη”, οριακή έννοια για την “σπαρασσόμενη” εποχή του, εποχή ταυτόχρονα σημαντικών κοινωνικών μεταβολών σε σχέση και με τα εξελισσόμενα (και πολιτειακά) δικαιώματα των γυναικών.

Ο όγκος του έργου του Ρίτσου αποτελεί αναμφισβήτητα ένα φόβητρο για τους μελετητές και απωθεί πρόχειρες και ευκαιριακές προσεγγίσεις. Ο ίδιος υπήρξε πολυσχιδής και πολύπλοκος, ίσως ο πολύπλοκότερος όλων, αφού εντρύφησε με ξεχωριστή επιτυχία σε διαφορετικά είδη της ποίησης. Από τους αξιολογότερους ποιητές της μεταπολεμικής γενιάς συνέβαλε στη διαφοροποίηση της κοσμοαντίληψης των ανθρώπων του καιρού του, και είναι αυτός που κατεξοχήν “κοινωνικοποίησε” την ποίηση σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού, αναδεικνύοντας έτσι κατά το δυνατό και το έργο άλλων, ομότεχνών του εξ αγχιστείας. “Ευλογημένη είναι η ανθρωπότητα που ο Θεός έδωσε σε μερικούς ανθρώπους την κατάρα να είναι ποιητές”, έγραψε κάποτε ο Φράνκλιν Μουρ. Και αυτή η διατύπωση βρίσκει την δικαίωσή της στην περίπτωση του Γιάννη Ρίτσου, του ποιητή που υπήρξε αρχάγγελος της ποίησης, όπως υποστήριξε ο σπουδαίος Πέρσης συνδαιτυμόνας και μελετητής του Φερεϊντούν Φαριάντ. Ένας αρχάγγελος που αγαπούσε τους αδύναμους κι αγωνιζόμενους ανθρώπους όλου του κόσμου, μα που στιγμή δεν έπαψε ν’ αγαπά και την Ελλάδα. Για τον ποιητή, κοινωνό της αρχαιοελληνικής παράδοσης που αρθρώνεται μέσω του λόγου δίχως να χάνει το ενέργημα, ποιητής και πολίτης είναι αξεδιάλυτες ιδιότητες. Από την άποψη αυτή ο τρόπος επίδρασης της θέασης του Ρίτσου δεν έχει ακόμη αξιολογηθεί σε όλο το εύρος της αποκαλούμενης, αλλά και μεταβαλλόμενης, νεοελληνικής ταυτότητας. Και κάθε παράμετρος της, όπως η έμφυλη, η οποία (παρά τη σημαντικότητά της) δεν έχει ερευνηθεί ακόμα, δεν μπορεί παρά να έχει σημαίνουσα επίδραση σε διαφορετικά επίπεδα της προσωπικής και συλλογικής νεοελληνικής αφήγησης. Για παράδειγμα, στην εποχή του ο “άλλος” ήταν ο αριστερός στο επίπεδο της πολιτικής, ενώ η “άλλη” ήταν η γυναίκα στο επίπεδο των διαπροσωπικών καθημερινών σχέσεων. Τα επίπεδα αυτά δεν αποτελούσαν στεγανά, αφού όπως έχει επισημανθεί, “ο τρόπος κατανόησης του ‘άλλου’ προσδιορίζει την επικοινωνιακή δομή μιας κοινωνίας” (Κωνσταντοπούλου – Μαράτου-Αλιπράντη – Γερμανός – Οικονόμου [επιμ.], 2000: 11) — εφόσον η έννοια της ταυτότητας, παρόλο που, σύμφωνα με ορισμένους ισχυρισμούς αναφέρεται σ’ ένα “φανταστικό αντικείμενο”, βρίσκεται στο επίκεντρο της διαλεκτικής σχέσης του ενός και του πολλαπλού. Οι έννοιες του εαυτού και του “άλλου” είναι κατά βάση συμπληρωματικές, δομικά συστατικά του αισθήματος της προσωπικής ταυτότητας, μέρος της πολιτικής ταυτότητας και η ίδια. Αν αποδεχτούμε πως η έννοια της “ετερότητας” “αποτελεί βασικό στοιχείο για κάθε κοινωνιογνωστικό σύστημα κατηγοριοποιήσεων και αναπαράστασεων του περιβάλλοντος” και παράλληλα την “αναγκαία, συστατική,

*Γυναίκα διδάσκει στις μαθήτριές της μουσική. Από την
εικονογράφηση του De mulieribus claris του Βοκκάκιου*

αλλά ταυτόχρονα και την πιο προβληματική συνιστώσα της συλλογικής ταυτότητας” (ό.π.:12), τότε δεν είναι τυχαίο ότι “τα κεφαλάκια των γυναικών στις διαδηλώσεις πύκνωναν κάθε φορά που η αριστερά, στην οποία εντασσόταν ο ποιητής, μπορούσε να βρει λίγη ελευθερία ν’ αγγίξει ποιοτικότερα χαρακτηριστικά. Κι αραίωναν όταν η καταστολή έκανε και την ίδια να αμύνεται με καταστολή και στο εσωτερικό της” (Παπαδομιχελάκη, 2009).¹ Αυτός ο ποιοτικός δείκτης της γυναικείας παρουσίας στον μαχόμενο δημόσιο χώρο, κυριολεκτικά “στο δρόμο”, συγκινεί αλλά δε φαίνεται ν’ απασχολεί ποσοτικά ανάλογα τις περισσότερες πένες του καιρού. Αν και η (πρόσφατη) μνήμη της εθνικής αντίστασης είχε υμνήσει “Σταθούλες”² μέσα από τα νεοδημώδη άσματα, η “επώνυμη” ποίηση εξακολουθεί να προσεγγίζει τη γυναίκα κυρίως ως ένα ιδεατό αντικείμενο ερωτικού πόθου. Η γυναίκα έτσι, εξιδανικευμένη, μετατρέπεται σε καταφύγιο από τις βαρβαρότητες του καιρού (Gorham, στο Cox, 1996:151), σε ένα όπλο ρετουσαρίσματος που παρεμβαίνει στη λείανση των ευθυνών του πολίτη, δίχως η ίδια να μετέχει στην πολιτειότητα.

¹ Σύμφωνα με προσωπική μαρτυρία της Αλίκης Παπαδομιχελάκη στη Συνδιάσκεψη Γυναικών του Σύριζα, το Μάρτιο του 2009 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

² Η Σταθούλα είναι η ανταρτοεπώνιμισσα που, πριν εκτελεστεί στις φυλακές Ακροναυπλίας, ζήτησε και χόρεψε γύρω από το δέντρο ένα δημοτικό τραγούδι. Στην μνήμη της είναι αφιερωμένο το τραγούδι “και γύρω απ’ τα χρυσά λαδιά χορεύουνε Σταθούλες”.

Ο Ρίτσος και η αντίληψη της γυναίκας

Ο Ρίτσος υπήρξε ένας “άλλος” με έναν ιδιαίτερο τρόπο, αυτόν που προσιδιάζει όχι ο ποιητής που ναρκισσεύεται, μα η ποιητική αντίληψη του κόσμου, δηλαδή η αισθαντική οπτική σε συνδυασμό με την έλλογη δράση προς ένα “εμείς”, ο οποίος δεν έπαυε να βλέπει τρυφερά τις γυναίκες στην προσωπική του αλληλογραφία (Ρίτσος, 2009:71–73). Ως στρατευμένος ποιητής, όμως, και άνθρωπος που συνομιλούσε στη γραφή με ειλικρίνεια με τον βαθύτερο εαυτό του, δεν είδε τις γυναίκες υπό το πρίσμα ενός ανέξοδου ερωτικού λυρισμού. Στο πρωτόλειο έργο του το θηλυκό, στο πρόσωπο της μάνας και της αδερφής, όχι της αγαπημένης, δρα όχι ακριβώς ως πολίτης, μα σαν πηγή που τροφοδοτεί τη συνείδηση αυτού του πολίτη και την πανανθρώπινη οπτική του, ενώνοντας ψυχές κι εποχές. Έτσι, στο σπαρακτικό *Επιτάφιο*, η μάνα γίνεται η “μεγάλη μήτρα”, η ίδια η γη, που ζητά δικαιοσύνη για όλα τα παιδιά της:

Κι, αχ, Θε μου, Θε μου, αν ήσουν Θεός κι αν ήμασταν παιδιά σου / θα πόναγες καθώς εγώ, τα δόλια πλάσματά σου. / Κι αν ήσουν δίκαιος, δίκαια θα μοίραζες την πλάση, / κάθε πουλί, κάθε παιδί να φάει και να χορτάσει [...] Εμείς κρατάμε όλη τη γης μες στα αργασμένα μπράτσα / και σκιαχτρα στέκονται οι Θεοί κι αφέντη έχουνε φάτσα.

θα σπαράξει τραγικά. Αλλά είναι η ίδια η μάνα που δραπετεύει από τα όρια του φύλου της και γίνεται πανανθρώπινο σύμβολο στα μέτρα πια του υπεύθυνου ανθρώπου, όταν στον σπαρακτικό επίλογο όχι μόνο δικαιώνει το γιο, μα και τον ξεπερνά, δίνοντας έναν μαγευτικό ορισμό της έννοιας του πολίτη, σαν αυτού που δεν σκοτώνεται πάνω στην πάλη άκριτα, μα σαν αυτού που συνειδητά, με κρίση, κατεβαίνει να συνεχίσει τον πανανθρώπινο αγώνα: “καλέ μου εσύ... κοιμήσου / κι εγώ τραβώ στ’ αδέρφια σου και παίρνω την μορφή σου”. Η έντονη αυτή πολιτειότητα της μάνας, μισή γεμάτη ρεαλισμό σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής και μισή γεμάτη αιώνιο ρομαντισμό, έρχεται στη θέση του ήρωα γιου να δημιουργήσει μέσα από το “φευγαλέο” της γυναικείας παρουσίας, το “αιώνιο” του “αντρίκιου” πόνου, μοιράζοντάς το όμως ξαφνικά στο θηλυκό, όταν αυτό αποφασίσει να αυτενεργήσει.

Στο *Τραγούδι της αδελφής μου* ο ποιητής θα συνομιλήσει με το θηλυκό σα να ’ναι η σιωπηλή φωνή της συνείδησης του κόσμου και ταυτόχρονη η ζεστή μήτρα (η *αρχαία θερμάστρα*, όπως γράφει ο ίδιος στο ποίημα) της αρχέγονης βάφτισης που *ξεχάσαμε*, καταλήγοντας παγωμένοι. Σιωπηλή φωνή που καταλήγει θέση και λειτουργία που ο Peter Bien θα εντοπίσει πολύ αργότερα στην ήρεμη αγελάδα του *Ορέστη*, (Bien, 1980:150) που παρακολουθεί κι εκείνη τον σπαραγμό του ήρωα, ώριμου ετερώνυμου του ποιητή. Αλλά στο νεανικό έργο του ο Ρίτσος δεν έχει ανάγκη από άλλερ έγκο και αφήνεται να συναισθηματολογήσει δηλώνοντας πως:

Αδερφή μου, δεν είμαι ποιητής, δεν καταδέχομαι να μαι ποιητής. Είμαι ένα πληγωμένο μυρμήγκι που έχασε το δρόμο του μες την απέραντη νύχτα. Αναδεύω την τέφρα των πυρπολημένων Απριλίων και δε βρίσκω μια σπίθα για ν’ ανάψω την αρχαία θερμάστρα. Εσύ εξόγισες τους θησαυρούς των αιώνων μες στη λεπτή παλάμη σου. Εσύ εγκρέμισες τα όρη όπου αναπαύονταν οι ποιητές. Κι εγώ δεν είμαι πια ποιητής. [...] Όμως εγώ αδερφή μου

αγρυπνώ μετρώντας τους παλμούς και την ανάσα σου. Στυλώνομαι, πύργος νυχτός, μες στην ακατανόητη βοή των διασταυρουμένων κεραυνών κι αγγίζω αδίστακτος τα ξίφη. Οι αφίδες του φωτός κατέρρευσαν κάτω απ' τα βλέφαρά σου. Τίποτ' άλλο δε ζει έξω απ' τον πένθιμο κύκλο που χαράζουν στην πλάση τα μάτια σου. Δε θέλω τα τύμπανα των θριάμβων ν' αναγγέλλουν τη δόξα μου μες στα δάση της άνοιξης. Το δικό σου χαμόγελο μου φτάνει [...] Καθώς ετίναξες τη χρυσή στάχτη του φωτός απ' τα ματόκλαδα της πλάσης ατένισα στο δειλινό σου ορίζοντα τους μεγάλους σταυρούς της ανθρωπότητας κι αγάπησα τους λυπημένους ανθρώπους [...] Την ιστορία του κόσμου διάβασα σε μια σταγόνα του δικού σου αίματος. Ω άνθρωποι, ω αδέρφια μου, της αδελφής μου αδελφια.

Τέτοιοι σίχοι όχι μόνο καθρεφτίζουν στο πρόσωπο της μάνας και της αδερφής τη σχέση του ποιητή με τη θηλυκή ενέργεια, ως μια πνευματική τροφό και μήτρα, μα κι επιβεβαιώνουν ότι το εκπληκτικό στην περίπτωση του Ρίτσου είναι ότι ακόμη κι όταν γράφει λυρικά, αυτή η λυρική φωνή δεν είναι πάντα σιγαλόφωνη. Σπάνια ο λυρισμός διατήρησε τόσο το νόημά του όταν συναντήθηκε με τη δύναμη. Ίσως γιατί η δύναμη αυτή δεν επιβάλλεται από έξω. Πηγάζει από μέσα. Από την ιδεολογία που πίστευε ότι υπηρετούσε ο ποιητής. Κι αυτό δεν είναι άσχετο με την υψηλή αισθητική και τον τρόπο σύλληψης του κόσμου. Όπως, άλλωστε, ο Γ. Π. Σαββίδης έχει επισημάνει αντιστρέφοντας τον λυρισμό με τον Ιανό του, τον Ρεαλισμό, “ο εγγενής ρεαλισμός του Ρίτσου, συνδυασμένος με σπάνια οπτική και απτική μνήμη, τον οδήγησε στην καταγραφή άπειρων φευγαλέων εικόνων” (Σαββίδης, 1991:14).

Οι ρέουσες αυτές εικόνες δημιουργούν με τη σειρά τους ταυτότητες ρευστές. Έτσι, όπως η δική τους ρευστότητα εξελίσσεται μες στη ρευστότητα του χρόνου, ο Ρίτσος επανέρχεται με γυναικείες μορφές που, παρόλο που διατηρούν κάποια βασικά γνωρίσματα του πρωτόλειου ή προηγούμενου έργου του, έχουν πια κερδίσει την αυτοτέλεια της φωνής τους, αλλά όχι της δράσης τους. Γιατί αν η φωνή, κάτι σημαντικό, σημασιοδοτεί την αρχή της πολιτεότητας, είναι η έλλογη δράση που την ολοκληρώνει. Ιδίως στην *Τέταρτη διάσταση* οι γυναίκες, δίχως να παύουν να είναι η φωνή της συνείδησης του ποιητή, εξακολουθούν να παραμένουν παρατηρήτριες σε σχέση με τον δρώντα αρσενικό, και είναι αυτό (το αρσενικό) που εγκαλούν στη (συχνά όχι έλλογη, μα ενστικτώδη, σαν την Εκάτη) δράση. Είναι χαρακτηριστικό αυτής της ενότητας έργων ότι η *Ηλέκτρα* καλεί διαρκώς τον Ορέστη να εκδικηθεί, κινώντας με τη θέλησή της το δικό του χέρι. Χέρι που συνδέει το μακρινό χτες με το αγωνιώδες “σήμερα” της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Πράγματι, στις 16 μεγαλύτερες ή μικρότερες ποιητικές συνθέσεις της συλλογής αυτής, γραμμένες από το 1956 (*Η Σονάτα του Σελινόφωτος*) ως το 1971/1972 (*Η επιστροφή της Ιφιγένειας*) κεντρικό μοτίβο είναι η πάλη με το χρόνο και τη φθορά.³ Ουσιαστικά όμως με την *Τέταρτη διάσταση* εγκαινιάζεται η αναδρομή του Ρίτσου στον ελληνικό μύθο. Ο ποιητής εκμεταλλεύεται

³ Οι τρεις συγκεντρωτικοί τόμοι του Ρίτσου *Τέταρτη διάσταση* (1972), *Επικαιρικά* (1975) και το *Γήνεσθαι* (1977) αποτελούν μια εκπεφρασμένη διάθεση του ποιητή για μια θεματική – “ειδολογική” κατάταξη ενός μεγάλου μέρους του έργου του. Όμως θα ήταν παρακινδυνευμένο και ανεύθυνο αν ο μελετητής ακολουθούσε τυφλά τις “θεματικές” προθέσεις του δημιουργού, όπως αυτές εκφράζονται με την παραπάνω εκδοτική “ικωδικοποίηση” του έργου. Ως ένδειξη ή υπόδειξη, αλλά όχι ως ερευνητική υποχρέωση και δέσμευση αντιμετωπίσαμε κι εμείς τη θεματική αυτή κατάταξη.

συγκεκριμένα αρχαιοελληνικά μυθικά πρότυπα και τη δυναμική που αυτά κρύβουν μέσα τους για το σύγχρονο αναγνώστη και τα χρησιμοποιεί για το θέμα του.⁴ Βασικό πρόβλημα που απασχολεί τους ήρωες είναι η σύγκρουση του ατόμου με την κοινωνία, το κατά πόσο ο συμβιβασμός του ατόμου με τον προορισμό του στην κοινωνία, η σκοπιμότητα και η ορθότητα του οποίου αμφισβητούνται, και η συμμετοχή του στα κοινά είναι στοιχεία ανααιρετικά της ελευθερίας του. Υπάρχει, επίσης, συνεχής αμφισβήτηση πράξεων και καταστάσεων του παρελθόντος, απογοήτευση και πικρία για την κατάσταση που βιώνουν.

Στο *Φιλοκτήτη*, όπως και στον *Ορέστη*, κεντρικό θέμα είναι η μοίρα που βαραίνει τον άνθρωπο και ο προορισμός που άλλοι όρισαν γι' αυτόν. Ο Ρίτσος μιλά στο όνομα της χαμένης και ηττημένης γενιάς: “Μήτε μίαν ώρα δεν είχαμε δική μας πληρώνοντας/τα χρέη και τις υποθήκες άλλων”. Αλλά, ταυτόχρονα, αυτή η επιλογή να ξεχρεώνεις υποθήκες, θέτει, (σε διαρκή συνομιλία με τις γυναικείες μορφές που εξαυλώνονται ή ζητούν την ανατροπή μέσα από εκδίκηση) την ίδια εφιαλτική ανά τους αιώνες ερώτηση, τόσο επίκαιρη σήμερα, τόσο επίκαιρη όσο η εξουσία των μεγάλων θα δημιουργεί Γκερνίκες, κι όσο οι ιδιοτελείς συμβιβασμοί των εξουσιαζόμενων, θα δημιουργούν “μικρές ατιμίες”:

Έλα! Σε χρειάζομαι όχι μόνο για τη νίκη, μα προπάντων, μετά τη νίκη — όταν θα μπούμε, όσοι απομείνουμε, ξανά στα καράβια, γυρίζοντας μαζί με την Ελένη, δέκα χρόνια γερασμένη ... κρύβοντας μες στα δικά της πέπλα και τη δική μας ξενητιά, την τύψη, την απελπισία και τον μεγάλο, αφυγάδευτο τρόπο της ερώτησης: γιατί ήρθαμε, γιατί πολεμήσαμε, γιατί και πού επιστρέφουμε;

Ο λόγος (το ratio), έτσι, ταυτίζεται με το αρσενικό και το ένστικτο με το θηλυκό. Κι η ποίηση γίνεται με τον τρόπο αυτό ο ατέρμονος Προμηθέας που, γυμνός πάνω στον βράχο, προσπαθεί να σκαλίσει με τα νύχια το Φως, χρησιμοποιώντας την πένα ως έμβολο ενάντια στη μοίρα μας, θέτοντας ενοχλητικές για την οντολογία μας ερωτήσεις, αποτελώντας μέσα από μια γυναικεία φιγούρα και πάλι, την Ελένη, το πρόταγμα για μια άλλη ζωή. Ο ποιητής έχει ήδη συναντήσει τη φιγούρα αυτή (κρυμμένη κάτω από την ανωνυμία ή ένα άλλο όνομα) καθισμένη πλάι σε ένα παλιό πιάνο (αγαπημένο σύμβολο του Ρίτσου) ν' αναζητάει ένα νεανικό κορμί, σαν τελευταία, απέλπιδα προσπάθεια να γραφωθεί απ' τη ζωή που φεύγει, σπάζοντας άτολμα την

⁴ Οι τίτλοι των έργων — μ' εξαίρεση το *Φιλοκτήτη* — δηλώνουν ταυτόχρονα το πρόσωπο που απαγγέλλει το δραματικό μονόλογο (*Ορέστης*, *Νεοπτόλεμος*, *Περσεφόνη*, *Ισμήνη*, *Αγαμέμνων*) και οριοθετούν το μυθικό χώρο του ποιητή μέσα από στίχους μακρόσυρτους και αδέσμευτους μετρικά: τον κύκλο των Τρωικών, το Θηβαϊκό κύκλο κ' ιδίως τον κύκλο των Ατρείδων. Ο ποιητής μεταπλάθει το χαρακτήρα, τη συμπεριφορά, το πρόσωπο και την ηλικία του ήρωα σύμφωνα με την ποιητική του θέληση. Κάτω από τις αρχαίες μάσκες μπορούμε πάντως να ανιχνεύσουμε τα πρόσωπα του νεότερου δράματος, κάτω απ' τον Αγαμέμνονα τον πατέρα του Ρίτσου, κάτω από τη Χρυσόθεμη την αδερφή του Νίνα κ.τ.λ. χωρίς αυτό να περιορίζει τα “βιογραφικά” δεδομένα του “αυτοβιογραφικού” προσώπου σε μια υποχρεωτικά μονοσήμαντη ταύτιση με τα “βιογραφικά” δεδομένα της μυθικής του μάσκας. Η Ελένη, για παράδειγμα, παρουσιάζεται σαν καμπουριασμένη “γριά - γριά, εκατό διακόσω χρονώ”, η Ηλέκτρα “κάπου 70 χρονώ” (*Κάτω από τον ίσκιου του βουνού*) κ.τ.λ. Βλ. *Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*, Πάργος Βελουδής, Κέδρος, Αθήνα 1984:29, 56-57.

υποκριτική ηθικολογία της κοινωνίας: “Άφησε με να ρθω μαζί σου”, δηλώνει, μονίμως ανέτοιμη, ακούγοντας τη Σονάτα του Σεληνόφωτος:

Άφησέ με να ρθω μαζί σου. Τι φεγγάρι απόψε! Είναι καλό το φεγγάρι, δε θα φαίνεται που ασπρίσαν τα μαλλιά μου. Το φεγγάρι θα κάνει πάλι χρυσά τα μαλλιά μου! Δε θα καταλάβεις. Άφησέ με να ρθω μαζί σου [...] Όταν έχει φεγγάρι μεγαλώνουν οι σκιές μες στο σπίτι, αόρατα χέρια τραβούν τις κουρτίνες, ένα δάχτυλο αχνό γράφει στη σκόνη του πιάνου λησμονημένα λόγια — δε θέλω να τα ακούσω. Σώπα! ... Άφησέ με να ρθω μαζί σου! Το ξέρω πως καθένας μονάχος πορεύεται στον έρωτα, μονάχος στη δόξα και στο θάνατο. Το ξέρω, το δοκίμασα. Δεν ωφελεί. Άφησέ με να ρθω μαζί σου!

Στο βαθιά θεατρικό, μα και πολιτικό αυτόν ποιητικό μονόλογο, η γυναικεία φιγούρα, παρόλο που φαίνεται να πρωταγωνιστεί, είναι στην πραγματικότητα αντανάκλαση της ζωής που αφήνει πίσω του ο νέος. Μια ζωή ρημαγμένη μέσα στο αστικό σαλόνι, σύμβολο παρακμής κι απομόνωσης ενός κόσμου άνεσης που όμως εφηύρε τα δικά του χαρακίρια κι αυτός, στον ρόλο του “κυρίου” και της “κυρίας”. Ο Ρίτσος παρουσιάζει μέσα σε μια ατμόσφαιρα φθοράς, μοναξιάς κι απογοήτευσης την απεγνωσμένη προσπάθεια μιας γυναίκας να επανασυνδεθεί με τη ζωή και τους ανθρώπους, απευθυνόμενη στον νέο που πάει να βρει την πολιτεία αυτών που σφίγγουν στ’ αγέρι την γροθιά τους, σύμβολο του αριστερού κινήματος που οραματιζόταν την ανθρωπιά μέσα από τη συλλογική δράση κι όχι τη μόνωση. Ενώ η κραυγή της γυναίκας “άφησέ με να ρθω μαζί σου!” μένει ρητορικά αναπάντητη, υποβάλλοντας ωστόσο την απάντηση, πως (σε αντίθεση με τη μάνα του *Επιτάφιου* που προχωρεί υπερήφανα προς το πλήθος) όσο ζητά την “άδεια”, το σαλονάκι του αστικού χώρου θα την ακολουθεί, όσο μακριά απ’ αυτό κι αν πάει. Κι έτσι, μέσα από το ποίημα, όπως και μέσα στο ποίημα, ο ιδιωτικός χώρος γίνεται δημόσιος, ή έστω πεδίο δημόσιας αναφοράς, αφού το προσωπικό είναι βαθιά πολιτικό. Το μότο αυτό, μεταλλαγμένο, θα συνεχιστεί λιγότερο ή περισσότερο στις περισσότερες γυναικείες μορφές του Ρίτσου. Σε άλλη, μεταγενέστερη γυναικεία του μορφή, στην *Ισμήνη*, έργο με θέμα παράλληλο με αυτό της *Σονάτας του Σεληνόφωτος*, παρουσιάζεται η μοναξιά, η πληκτική ακινησία, η χρεωκοπία της ελπίδας, ξετυλίγοντας ταυτόχρονα ένα κατηγορώ ενάντια σε κάθε λογής ηθικολόγους και απόλυτης νοοτροπίας άτομα. Ο ίδιος ιδιωτικός χώρος επεκτείνεται από το σαλόνι στο σπίτι, στην Αθηναϊκή αυλή, για να κυοφορεί τη φθορά και τη Μνήμη. Τη Μνήμη που συνιστά φθορά όταν δε χρησιμοποιείται προς το μέλλον, όταν κανείς δε σκύβει κομμάτια της “να πάρει”: Λέει η *Ισμήνη*:

Μια τάφος σιωπής — όπως είπατε — το τριγυρίζει αυτό το σπίτι / σεβάσμια ή όχι — ως έλειπε. Εδώ κάπου, ίσως κ’ εντός μου, / υπάρχει ένας στενόμακρος διάδρομος χωρίς φεγγίτες / χωρίς φανάρια, χωρίς πόρτες, — δε βγάζει πουθενά μυρίζει / σάπιο σανίδι, σκόνη, μούχλα, κατσαρίδες, παλιωμένο χρόνο / άνθρωποι αμίλητοι περνάνε κουβαλώντας σπασμένες καρέκλες, / μεγάλα ξύλινα κιβώτια, κάδρα, πανάρχαιους καθρέφτες — / Κάποτε πέφτει ένα κρύσταλλο, μια πρόκα ή το κατάχλωμο χέρι / μιας ελαιογραφίας στρατάρχου, ή μια ανθοδέσμη μενεξέδες / απ’ τα διάφανα, λεπταίσθητα χέρια μιας ζωγραφισμένης δέσποινας, / κανείς δε σκύβει να τα πάρει.

Η ζωή αρνείται αυτούς/αυτές που την έχουν αρνηθεί (*κανείς δεν σκύβει να τα πάρει*) κι η θηλυκότητα στην *Τέταρτη διάσταση* (σε εποχή έντονης πολιτικής δράσης) δε δικαιώνεται στον ιδιωτικό χώρο, κάτι που αποτελεί από μόνο του βαθιά ανατροπή για τα μικροαστικά δεδομένα της εποχής.

Η Γυναίκα ως Νέμεση και Μαινάδα στο έργο του Ρίτσου

Όμως, από την άλλη, η Ηλέκτρα στον *Ορέστη*, με την *“εντοιχισμένη της συνείδηση και ηθική”*, όπως αναφέρεται, κάνει τον ομώνυμο ήρωα –ετερώνυμο του Ρίτσου μ’ έναν τρόπο, να απορεί με το τυφλό πάθος της αδερφής του για εκδίκηση, και να διαμαρτύρεται για την προσδοκία που έχουν από αυτόν να κάνει μια πράξη εκδίκησης που δε θέλει: *“Θεότυφλη, φυλακισμένη στην τυφλότητα ... Και τι θέλουν; Τι θέλουν από μένα; Έκδίκηση. Εκδίκηση φωνάζουν. Ας την πράξουν λοιπόν μοναχοί τους, μια κ’ η εκδίκηση τους τρέφει”*. Η Ηλέκτρα, alter ego της αριστεράς και των μετεμφυλιακών παθών, αλλά και του ίδιου του αντιφασιστικού αγώνα που στιγμάτισε βαθιά το μέσο του 20ού αιώνα, προσπαθώντας ν’ απαντήσει στην ερώτηση γιατί δεν άκουγε η Ευρωπαϊκή, πολιτισμένη κοινωνία έγκαιρα τις κραυγές του διπλανού άλλου (Εβραίου, Τσιγγάνου, Ομοφυλόφιλου ή Αριστερού) όταν εξαφανιζόταν για τα στρατόπεδα του θανάτου, θα δικαιωθεί από τον Ρίτσο στο ποίημα, όταν, με σπαραγμό ψυχής είναι αλήθεια, ο Ορέστης συνειδητοποιήσει ότι ο θάνατος των σφετεριστών της ζωής των άλλων, αποτελεί μια αναγκαία πράξη για ν’ αλλάξει αυτός ο κόσμος της αδικίας, των αιματηρών πολέμων, της ψευτιάς, των εμφύλιων αλληλοσπαραγμών και ν’ *“ανέβει”* η ζωή. Είναι η Ηλέκτρα που βοηθά τον Ορέστη να περάσει την κλειστή, από την συνειδησιακή του πάλη, πόρτα της δράσης, θυσιάζοντας τα ευαίσθητα ατομικά συναισθήματά του για ν’ ανταποκριθεί στις ανάγκες του καιρού του” (Αλεξίου, 2007:93). Είναι αξιοσημείωτο, σε σχέση με τη *“διαπερατότητα των συνόρων”* της ταυτότητας, πόσο η συνείδηση από γλυκιά θαλωρή του πρωτόλειου έργου του, έχει μετατραπεί στο ύστερο έργο του σε βάσανο, μέσα από την κούραση των διωγμών. Βάσανο που όμως ο ποιητής, τελικά, ως Ορέστης δεν αρνείται. Η Ηλέκτρα όμως είναι η πιο ενδιαφέρουσα μες στην ακρότητά της γυναικεία φιγούρα, αφού ξεπερνά τα ηθικά όρια του φύλου της, γιατί προσδοκά να γεννήσει θάνατο, κι όχι ζωή. Κι αυτό το άλμα από τον εσωτερικό θάνατο για να δώσει ζωή στους άλλους, περιγράφεται σιβυλλικά μα κι έξοχα, σ’ έναν στίχο/ερώτημα ανοικτό: *“γι’ αυτόν τον μέγα διασκελισμό πλαστήκαμε πάνω απ’ τον άγνωστο γκρεμό, πάνω απ’ τους τάφους και τον τάφο μας; Δεν ξέρω”* ... Ο διάλογος μεταξύ Ηλέκτρας και Ορέστη, *“η τραγική σύγκρουση ανάμεσα στη συνείδηση του κοινωνικού χρέους και στην ατομική αίσθηση του κόσμου”* (Αλεξίου, 2007:77), διαρκώς παρών μέσα στους αιώνες, κρυμμένος πίσω από πολλαπλά πρόσωπα και πολλά προσώπια, *“είναι απ’ τα πιο καιρία προβλήματα, όχι μόνο μιας εποχής, μα κι ολόκληρης της ιστορίας... φτιάχνοντας ένα κολοσσιαίο πολύεδρο”*, όπως σχολίασε ο Τ. Λειβαδίτης (1975:234–235). Πολύεδρο διαρκώς παρεξηγημένο από τις κυρίαρχες γλώσσες των (δήθεν) επιστημονικών θεωριών, και μονίμως δικαιωμένο από την κοσμοαντίληψη του (γνήσιου) καλλιτέχνη. Στις ιδιαίτερες αυτές Θερμοπόλες, μακριά

απ' τη "Νίκη" και πέρα απ' την "Ηττα", στέκεται ο ποιητής, όπου (για να παραφράσουμε τον Σεφέρη) "ό,τι υπάρχει πράττει και πράττοντας, ακόμη και μες στο σκοτάδι του, στέκεται ολόρθο κατάντικρυ στον ήλιο".

Στην προέκταση της σύγκρουσης του ατομικού και του κοινωνικού, ανάμεσα στο φως και στο σκοτάδι, όντας ταυτόχρονα και τα δυο, έρχεται ο έρωτας, απρόσκλητος, βασανιστικός και λεηλατημένος. Η Φαίδρα, πρόσωπο σπαρακτικό κι ίσως επίσης ετερόνυμο του Ρίτσου, βαθιά ερωτικό και τραγικό, εκφράζει το αδιέξοδο του σαρκικού πάθους μιας γυναίκας προς έναν άντρα πολύ νεότερό της, χαρακτηριστικό της ζωής που χάνεται ή της ζωής που έρχεται ερήμην μας, ο οποίος είναι και γιος του συζύγου της, το "απόλυτο απαγορευμένο", που άλλωστε βίωνε και ο Ρίτσος στην προσωπική του ζωή. Η Φαίδρα του Ρίτσου αποτελεί ένα έργο όχι μόνο για τον έρωτα, μα και για την εκδίκηση και την αδικία μιας φύσης που μας έδωσε όνειρα από ουρανό μα φτερά από χώμα. Και την ίδια στιγμή ένα έργο για τις εσωτερικές μας συγκρούσεις, για την υπαρξιακή μας μοναξιά, συγκροτώντας μια ερωτικο-πολιτική θέση και πάλι.⁵ Απορρίπτει, έτσι, στη Φαίδρα την περίφημη "αγνότητα" του Ιππόλυτου (ως αστική ιδεοληψία θα λέγαμε), γνωρίζοντας ότι αξίζει να "λερωθείς" για κάτι που πιστεύεις ή νιώθεις βαθιά, ακόμη κι απέναντι από την κοινωνία ολόκληρη, αφού το μόνο που σου απομένει είναι ο εαυτός, το τελευταίο κάστρο σου, και οι δικές του αξίες, αντίπαλος ανόητων πολιτικοκοινωνικά φανατικών, κι αδίστακτων ηθικολόγων:

Το άδειο δεν είναι πια ανεκτό. / ... Τι αστόχαστα λόγια — η νίκη της θέλησης έλεγες — ποια θέληση; ποια νίκη; ... / Την αγιότητα πριν απ' την αμαρτία δεν την πιστεύω. Ανημπόρια τη λέω. Δειλία ... / Προσχήματα για ν' αποφύγουμε τη δοκιμασία.

Η αρχαιοελληνική παράδοση σ' έναν αποκρυφιστικό/εναλλακτικό ορισμό της τραγωδίας, βγαλμένο από την ακτή των Ιώνων, "τραγωδία υπάρχει όπου το θύμα αφήνει τον εαυτό του να ξεγελαστεί όσο κι ο θύτης". Κι άρα ο διϊσμός μας είναι ότι το τραγικό πρόσωπο δεν είναι αθώο, δεν είναι αγνό. Ίσα-ίσα είναι αυτό που παρόλο που "ξέρει", παρόλο που γνωρίζει πως δεν είναι αθώο, δεν αλλάζει τίποτε. Ούτε ένα βήμα. Και πηγαίνοντας προς μία μοίρα που χει προ-επιλέξει, η μόνη αθωότητα που μπορεί να διαπραγματευτεί είναι της αξιοπρέπειάς του. Να αποδεχτεί με ψηλά το κεφάλι το σκοτάδι, δίχως να αρνιέται το φως. Άλλωστε "δεν αξίζει να πας στην έρημο και να μην χαθείς..." (Ροΐδης, 2007:24). Μέσα στους στίχους του Ρίτσου: "είμαστε ακόμα εδώ. Όπως κι αν μας ονόμασε η κάθε εποχή. Όσο κι αν μας λαιδύρησαν τα κατεστημένα", είναι σα να λέει ο ποιητής μέσα από τη Φαίδρα, ανατρέποντας το αναμενόμενο της δικαίωσης του Ιππόλυτου.

⁵ Η Φαίδρα (1974–1975) αν και ανήκει στη συλλογή *Γίνεσθαι* είναι ποιητική σύνθεση ομολογία με τις συνθέσεις της *Τέταρτης διάστασης*. Με αφετηρία τον αρχαίο μύθο και χρήση των πεζών σχολίων του μονόλογου –εξομολόγηση διαπραγματεύεται στην ουσία ίδια θέματα, αν και το περιεχόμενο είναι φαινομενικά διαφορετικό. Πάνω σ' ένα καμβά ερωτικού πάθους υφαίνονται από τον ποιητή οι προβληματισμοί του για την ανθρώπινη υποκρισία, τη μοναξιά, το θάνατο — τη "μόνη οριστική δικαιοσύνη, αν κι αργά πάντα φτασμένη".

Η Φαίδρα σηματοδοτεί μια σημαντική διαφορά από άλλες, πιο παθητικές ηρωίδες του ποιητή, όσο και με αυτήν του Ευριπίδη. Η Φαίδρα του τραγικού ποιητή είναι ένα όργανο εκδίκησης της θεάς Αφροδίτης προς τον Ιππόλυτο. Στην περίπτωση του Ρίτσου είναι η ίδια η Φαίδρα που εκδικείται παίρνοντας τη ζωή της στα χέρια της. Κι αυτήν τη φορά εκδικείται για ένα δικό της θέλω. Όχι για το θάνατο του αγαπημένου γιου, έχοντας διαπεράσει πολλά σύνορα από τότε. Τα δυο πρόσωπα όμως των ηρωίδων του Ρίτσου, (αυτά που δεν έχουν χέρια, όπως η Ηλέκτρα, κι αυτά που έχουν, όπως η Φαίδρα) έγκλειστα σε επιβεβλημένες δεσμεύσεις ή αυτόβουλα, δένει ένας αόρατος κρίκος. Ο κρίκος της μνήμης, που, όταν μοιράζεται δρα, και τότε εκτός από φθορά γίνεται σιγά σιγά και νέμεση, αλλά και συγχώρεση.⁶ Αλλά το ίδιο συμβαίνει και με τη συναρπαστική, ωμού ρεαλισμού και ταυτόχρονα πολύπλευρου στοχασμού, πολύσημου νοηματικού και συναισθηματικού βάθους, Ελένη. Η Ελένη είναι η προέκταση ως τα έσχατα του κλίματος της “Σονάτας” — φθορά, μοναξιά, προσέγγιση του θανάτου. Η ζωή μονότονη “ως κ’ οι εφημερίδες ίδιες στο σχήμα, στο μέγεθος, στους τίτλους” (διάφανος ο υπαινιγμός για τη δικτατορία). Όλα είναι δίχως σκοπό πλέον, μονάχα στο τέλος επιχειρείται η άρση αυτών των νοσηρών καταστάσεων και η πορεία προς μία διέξοδο. Ελάχιστα πριν τον επιθανάτιο ρόγχο της, όταν πια καμιά ομορφιά, καμιά Τροία, καμιά θεά Αφροδίτη δεν μπορεί να τη σώσει, καρφώνει τα μάτια της στα μάτια του φονιά της χρόνου, κι αναμετράται βλέποντας επιτέλους εκεί μέσα όχι τον νάρκισσο καθρέφτη, αλλά όλη τη ζωή.

Συμπερασματικά

Ο Ρίτσος προσέθετε διαρκώς καινούργια στοιχεία στην ποιητική του στις διάφορες φάσεις της ζωής του, διαπερνώντας “σύνορα”. Ένα όμως από τα μόνιμα χαρακτηριστικά του συνολικού του έργου είναι η άμεση ποιητική αντίδρασή του στο σύγχρονο “ιστορικό” γεγονός και η ταυτόχρονη ποιητική καταγραφή του μέσα από την αναγωγή του στο αιώνιο. Η έμπνευσή του απαντάει άμεσα στους ιστορικούς ερεθισμούς και η μετουσίωση και η γραφή βαδίζουν παράλληλα προς τα γεγονότα. Εξάιρεση δεν θα μπορούσε να αποτελεί ο τρόπος θέασης της γυναίκας. Με δυναμική αμεσότητα μετουσιώνει συγχρονικά το επίκαιρο, είτε σημαντικό είτε καθημερινό σε ποίηση, και χρησιμοποιεί γι’ αυτό και γυναικείες μορφές με ρέουσες και σε άμεση τριβή με την εποχή ταυτότητες. Βέβαια, ο τρόπος που ο Ρίτσος “νοηματοδότησε” τις γυναικείες φιγούρες του σε σχέση με το πλαίσιο της εποχής του (ή, ακόμη καλύτερα, των εποχών του) αποτελεί από όσο γνωρίζουμε νέο ερευνητικό πεδίο και σίγουρα μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα θα υπάρξουν περαιτέρω αποσαφηνίσεις και συμπερασματικές

⁶ Έτσι, βρίσκει τρόπο να μετεικονίσει όλους τους προδομένους, πικραμένους αγωνιστές της νεότερης και σύγχρονης Ιστορίας μας. Μια ελεύθερη ανάγνωση στο πρόσωπο του *Αϊάντα* του Ρίτσου για παράδειγμα, μπορεί να “δει” τον Άρη Βελουχιώτη ή άλλες τραγικές μορφές ηρωικών αγωνιστών του τόπου μας. Τα περασμένα κλέη του, όχι μόνο δεν παρηγορούν μια περήφανη, γενναία, “φλεγόμενη” φύση σαν τον Αϊάντα, αλλά αντίθετα βαθαίνουν τις πληγές του, την ακύρωσή του ως πολεμιστή, τη μοναξιά και απομόνωσή του και τον οδηγούν στην τρέλα της λυτρωτικής αυτοχειρίας.

παρατηρήσεις που θα φωτίσουν με νέες δυναμικές τόσο τα ρέοντα σύνορα της θηλυότητας όσο και το σύνολο του έργου του.

Εν κατακλείδι μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο ποιητής άδραξε την ευκαιρία μέσα από σημαντικά γεγονότα της εποχής του και άρθρωσε λόγο για τους αδύναμους και τους αγωνιζόμενους, μεταφέροντας την πιο μεγάλη ατομική και συλλογική τραγωδία και στο πιο μικρό αστικό σαλόνι. Και μίλησε όχι μόνο για τον αγώνα, μα και για την ομορφιά (την τόσο ταυτισμένη με τη γυναίκα), *την άλλη όψη της αγιότητας* όπως έχει επισημάνει ο Τ. Βαρβιτσιώτης, αποδίδοντάς της όλη την πολυπλοκότητα που μπορεί να περιέχει. Όπως πολύ εύστοχα έχει εντοπίσει ο Χρ. Αλεξίου, ο Ρίτσος, “ένας σύγχρονος Ορέστης που έζησε την τραγωδία του αιώνα του” απέναντι, μέσα αλλά και δίπλα σε Ηλέκτρες, βλέπει στα ωριμότερα ποιήματά του το θαύμα της ζωής “στη φύση και στον απλό άνθρωπο που ζει με τη φύση”, όπου όλα είναι “ένας έρωτας, μαγεία και θάμβος”. “Το βλέπει στη γαλήνη της νύχτας και στο σπίθισμα των άστρων, στη σκιά του σύννεφου που σέρνεται στον κάμπο σκεπάζοντας τα σταροχώρα. Είναι το απέραντο, άχρονο, άγνωστο σύμπαν μέσα στο οποίο περνούμε τον υπέροχο και οδυνηρό υπαρξιακό μας κύκλο, απ’ την έκσταση του έρωτα, ως το μαχαίρι του θανάτου μπηγμένο στην καρδιά μας” (Αλεξίου, 2007:84). Και ίσως μέσα απ’ αυτό το μαχαίρι, και την πληγή που κυοφορεί, να αποκτάμε το φτερό που “*σκάβει στη σάρκα μας μια ματωμένη τρύπα*” (Φαίδρα), το φτερό που ενώνει τα όνειρά μας από ουρανό, με το χώμα, κάνοντάς μας να φυλλομετρούμε στίχους και λέξεις που να χαϊδεύουν με χέρι ίσως “θηλυκό” τις πέτρες μιας βαθύτερης μεταμόρφωσης.

Βιβλιογραφία

Alexiou, 2007

Χρήστος Αλεξίου, “Ο Ορέστης του Γιάννη Ρίτσου”. Στο Συλλογικό Τόμο *Στέφανος*, τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ, επιμ. Ι. (Ιωσήφ) Βιβιλάκης, Athens: Ergobooks.

Veloudis, 1983

Γιώργος Βελουδής, Γιάννης Ρίτσος. *Προβλήματα μελέτης του έργου του*. Athens: Κέδρος.

Veloudis, 1984

Γιώργος Βελουδής, *Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*. Athens: Κέδρος.

Bien, 1980

Πήτερ Μπράν, *Αντίθεση και σύνθεση στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*. Μτφρ.: Γ. Κρητικός, επιμέλεια: Αικ. Μακρυνικόλα. Athens: Κέδρος.

- Bourdieu and Passeron, 1997
 Pier Bourdieu and J. C. Passeron, *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Cox, 1996
 Roger Cox, *Shaping Childhood, Themes of uncertainty in the history of adult-child relations*. London: Routledge.
- Dialismas, 1981
 Στέφανος Διαλισμάς, *Εισαγωγή στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*. Athens: Επικαιρότητα.
- Kokoris, 2003
 Δημήτρης Κόκορης, *Μια φωτιά. Η ποίηση. Σχόλια στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*. Athens: Σοκόλη.
- Konstantopoulou, Maratou-Alibranti, Germanos, Oikonomou, 2000
 Χρ. Κωνσταντοπούλου, Λ. Μαράτου-Αλιμπράντη, Δ. Γερμανός, Θ. Οικονόμου [Επιμέλεια], *“Εμείς” και οι “άλλοι” αναφορά στις τάξεις και τα σύμβολα*. Athens: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών — τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός.
- Livaditis, 1975
 Τάσος Λειβαδίτης, “Ο Ορέστης, στο Γιάννης Ρίτσος”. Στο *Μελέτες για το έργο του Γιάννη Ρίτσου*. Athens: Διογένης.
- Makrinikola, 1993
 Αικατερίνη Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου 1924–1989*. Athens: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Ιδρύματος Μωραΐτη.
- Parker, Pollock, 1981 (1987)
 Parker Rozsika, Griselda Pollock, *Framing Feminism: Art and the Women’s Movemen, 1970–85*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Piera, 1977
 Ζεράρ Πιερά, *Γιάννης Ρίτσος. Η μακριά πορεία ενός ποιητή*. Επιμ. Αικ. Μακρυνικόλα. Athens: Κέδρος.
- Prevelakis, 1992
 Παντελής Πρεβελάκης, *Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος. Συνολική θεώρηση του έργου του*. Athens: Εστία.
- Prokopaki, 1981
 Χρύσα Προκοπάκη, *Γιάννης Ρίτσος. Η πορεία προς την “Τραγκάντα” ή οι περιπέτειες ενός οράματος*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1961
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1930–1942. Τόμος Α’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1961
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1941–1958. Τόμος Β’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1964
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1939–1960. Τόμος Γ’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1975
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1938–1971. Τόμος Δ’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1984
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1977–1983. Τόμος Η’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1993
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1972–1974. Τόμος ΙΑ’*. Athens: Κέδρος.
- Ritsos, 1997
 Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα. 1975–1976. Τόμος ΙΒ’*. Athens: Κέδρος.

Ritsos, 2009

Γιάννης Ρίτσος, *Λέσχη Αθανάτων*. Athens: ειδική έκδοση *Ελευθεροτυπίας*, Μάιος 2009.

Roidis, 2007

Στέλιος Ροΐδης, *Η Σιωπή του Καλοκαιριού*. Corfu: Έψιλον.

Savvidis, 1991

Γιάννης Σαββίδης, “Αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο”, *Νέα Εστία*, ειδικό τεύχος Αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο (Χριστούγεννα 1991): 13–16.

Skartsis, [ed.] 1996

[Συλλογικό] *Πρακτικά δέκατου τέταρτου Συμποσίου Ποίησης. 1–3 Ιουλίου 1994. Ανδρέας Εμπειρικός – Γιάννης Ρίτσος – Περιοδικά*. Επιμ. Σ. Σκαρτσής. Patra: Αχαϊκές Εκδόσεις.

Internet

National Book Centre of Greece, 2009

Εθνικό Κέντρο Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ). Γιάννης Ρίτσος — Εκατό χρόνια από τη γέννησή του. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=489> (Ημερομηνία εισόδου: 9/6/2009).

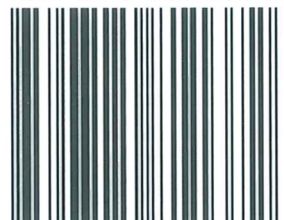
Center of Neo – Hellenic Studies, 2009

Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού. Ανθολόγιο ποιημάτων Γιάννη Ρίτσου. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: <http://www.snhell.gr/anthology/writer.asp?id=41> (Ημερομηνία εισόδου: 9/6/2009).

GREEK RESEARCH
IN AUSTRALIA

ISBN 978-0-7258-1137-2

9 780725 811372